Wester-Amstel als overlever' en 'oervorm' der Hollandse koopmansbuitens. Een zoektocht naar de ontstaansgeschiedenis van de oudste Amsterdamse hofstede

Søren L. Movig

Inleiding

In alle twintigste-eeuwse publicaties over de buitenplaatsen aan de Amstel wordt met sympathie geschreven over Wester-Amstel. Die sympathie betreft dan haar reputatie als 'overlever'.

De interesse voor Wester-Amstel gaat zelden verder. Statige buitenplaatsen zoals het nabijgelegen Ooster-Meer of de pronkpaleizen aan de Vecht vormen de grote blikvangers. Zij worden als exemplarisch beschouwd voor het Hollandse koopmansbuiten.

Het voorhuis en poort vanaf de Amsteldijk gezien. *Foto: S.L. Movig.*

← De theekoepel. *Foto: S.L. Movig.*

Wester-Amstel krijgt niet meer dan een bescheiden plaats toebedeeld als herbouw van een eerdere buitenplaats. Vanuit bouwhistorisch oogpunt weinig belangwekkend.

Dit artikel beschrijft de uitkomsten van een zoektocht naar de ontstaansgeschiedenis van Wester-Amstel. Daarbij komen nieuwe feiten aan bod die de reputatie van Wester-Amstel als 'overlever' bevestigen. Tevens wordt een nieuw licht op haar bouwhistorie geworpen. Waarmee de stelling wordt geponeerd dat Wester-Amstel niet alleen als 'overlever' onze sympathie verdient, maar ook als zeldzaam gaaf voorbeeld van een zeventiende-eeuwse hofstede.

Graven naar de eerste tekenen van bewoning: eind zestiende eeuw

De vroegste bewonersgeschiedenis van Amstelland is talrijke malen beschreven.[1] Op zoek naar nieuwe woongebieden en landbouwgronden waagden de eerste bewoners zich aan het einde van de tiende, begin elfde eeuw in dit drassige gebied. Zij vestigden zich op de oeverwallen van de grotere veenrivieren, zoals de Amstel. Boeren kapten het moerasbos en maakten het veenlandschap geschikt voor akkerbouw. Om de wateroverlast van het inklinkende veen tegen te gaan, werden ontwateringsloten gegraven, haaks op de rivier. Op de stevigere zand- en kleigrond van de oevers werden de eerste huizen gebouwd.

Tot de zestiende eeuw is niets bekend over Wester-Amstel. De eerste aanwijzingen over haar ontstaansgeschiedenis komen uit de overlevering van de familie Movig-Lissone's, de nazaten van Jacques Ph. J.F. Lissone die Wester-Amstel in 1900 kocht. Deze overlevering plaatst de oudst bekende bewonersgeschiedenis in de laat zestiende eeuw. Er zou toen op de plek van het huidige Wester-Amstel een eenvoudige boerderij hebben gestaan.

Deze overlevering is gebaseerd op twee bronnen. Allereerst circuleert het verhaal dat de familie aanvankelijk beschikte over koopakten behorende bij Wester-Amstel die teruggingen tot 1570. Deze koopakten waren in notarieel-geschiedkundig opzicht buitengewoon interessant. Reden voor de familienotaris om de weduwe Maria Lissone-Schleegers te verzoeken de stukken ter nadere bestudering mee te mogen nemen. Tot ontsteltenis van de weduwe werden ze nimmer geretourneerd, waarbij de notaris het bestaan van deze aktes later zelfs categorisch ontkende! Er is geen snipper bewijs voor dit verhaal.

Een tweede verhaal is opgetekend uit de mond van de vierde generatie op Wester-Amstel wonende Movig-Lissone's.[2] Medio zestiger jaren zou een promovendus historisch onderzoek hebben verricht op Wester-Amstel. Hij zou in gejubel zijn losgebarsten toen hij de waterkelders ontdekte. Aan de hand van het metselwerk hiervan dateerde hij deze in de tijd van Karel de Vijfde (1500 – 1558).

Ondanks zoektochten in diverse universiteitsbibliotheken is het proefschrift van deze promovendus niet teruggevonden. De onderzochte waterkelder bestaat echter nog steeds. Zij is bij de meest recente restauratie gespaard en ligt vergeten onder een deksel van plavuizen in het achterhuis.

De eerste gearchiveerde aanwijzing voor de bewoningsgeschiedenis van Wester-Amstel in de zestiende eeuw is de oudst bekende kaart van het Amstelland. “Die Chaerte van Amstelland 1593 naar een kaart van 1570”[3] schetst de loop van de Amstel. Aan de westelijke oever staat een reeks huizen ingetekend, waaronder één in de bocht waar nu Wester-Amstel ligt. De nauwkeurigheid en betrouwbaarheid van deze kaart is niet groot. Toch maakt deze het aannemelijk dat het gebied van Wester-Amstel reeds aan de eind van de zestiende eeuw werd bewoond.

Afbeelding detail “Die chaerte van Aemstelle 1593”. NB Het noorden is naar links. *Noord-Hollands Archief.*

Wester-Amstel op de kaart gezet…

De Rijksarchivaris in Noord-Holland, J.W. Groesbeek, noteerde in 1966 het volgende over het ontstaan van Wester-Amstel:

"*Uit het bezit van Vastger Joosten (1625), die eigenaar was van 20 ½ mad,*[4]*welk bezit in handen kwam van Pieter Pauluszoon Hooft, kwam deze bruikweer [pachthoeve, red.] voor ¼ part in 1656 aan Sijmon Schoonhoven voor ruim f 4000,--. Met zijn medeëigenaars draagt hij in 1662 de bruikweer, waarop zich nu twee huizen bevinden, over aan de heer Nicolaas Pancras, raad en schepen van Amsterdam*".[5]

Een kaart van Rijn- en Amstelland uit 1629 bevestigt het bovenstaande bebouwingsbeeld. Deze kaart plaatst inderdaad twéé huizen op het huidige terrein.[6] Ten noorden van Wester-Amstel is inmiddels 'Klein Kostverloren' cartografisch verrezen. De detaillering van de kaart is zeer nauwgezet.

In 1686 is er met zekerheid sprake van een buitenplaats of hofstede. Bij de verkoop van dit huis door de weduwe van Nicolaas Pancras, Petronella de Waert, is de waarde vermeerderd tot maar liefst fl. 16.000.[7] Op 2 september 1686 transporteert de notaris van Weduwe Petronella de Waert aan Jan Marcus "een bruijkweer lands met de hofstede, huijsinge, beplantinge en verder getimmerde, daar op staande gelegen in de middelpolder aan de amsteldijk, groot omtrent 18 Morgen". Het echtpaar Pancras-De Waert heeft ergens tussen 1662 en 1686 de "hofstede Wester-Amstel" gesticht.

De eerste vermelding van "Wester-Amstel"

Bovenstaande transportakte levert nog geen aanwijzing voor het eerste gebruik van de naam "Wester-Amstel". Diverse publicaties dateren de eerste aanduiding van de naam "Wester-Amstel" tussen 1717 en 1730. In dat laatste jaar wordt Rademakers' *Hollands Arcadia of de vermaarde rivier den Amstel* gepubliceerd. Echter, er is inmiddels een kaart gevonden uit 1680 mét de eerste vermelding van de naam "Wester-Amstel".[8]

Opvallend aan deze kaart is dat tussen Ouderkerk en de Omval slechts drie woonstedes worden genoemd: Kostverloren (toen al een kasteelruïne), Tulpenburg, en Wester-Amstel. Niet alleen is Wester-Amstel één van de drie nu nog resterende buitenplaatsen aan de Amstel, zij was ook één van de eerste die aan de Amstel is gesticht. [De andere twee zijn genaamd: Oostermeer in Amstelveen en Amstelrust in Amsterdam.]

Dat Wester-Amstel reeds in 1680 op de kaart werd vermeld, heeft vermoedelijk te maken met zijn toenmalige eigenaar, Nicolaas Pancras. Pancras heeft sedert zijn benoeming tot heemraad van Amstelland verder carrière gemaakt in de stedelijke politiek en handelswezen. Als zoon van de alom gerespecteerde Amsterdamse burgemeester

De eerste cartografische aanduiding van Wester-Amstel is te vinden op de kaart van Rijn- en Amstelland uit circa 1680. Amsterdam heeft inmiddels zijn halve maan vorm gekregen. Wester-Amstel is zichtbaar in de rode cirkel. *Collectie Stichting J.Ph.J.F. Lissone.*

Portret van Nicolaas Pancras (1622-1678). *Kunsthalle Hamburg.*

en koopman Gerbrand Claeszoon Pancras, is Pancras goed gepositioneerd voor zijn maatschappelijke klim. Cruciaal blijkt zijn steun aan de roemruchte Amsterdamse burgemeester Valckenier in diens strijd om de hegemonie in de Amsterdamse vroedschap. In 1666 verkrijgt Valckenier de steun van Pancras in ruil voor een lucratieve bewindhebberspost bij de Amsterdamse kamer van de VOC. Pancras wordt benoemd, op 31 mei 1668, wat grote weerstand oproept bij de Amsterdamse kooplieden. Valckenier moet beloven om in de eerstkomende vacatures na 1668 enkel kooplieden te benoemen.

Aanvankelijk krijgt Pancras een aanstelling in de ontvangst (beheer van geldmiddelen), naderhand in de rekenkamer (boekhouding).[9] Diverse malen wordt hij verkozen tot vertegenwoordiger van de Amsterdamse kamer in het hoogste bestuurscollege van de VOC, de Heeren XVII. In 1676 doopt de VOC één van haar Oost-Indiëvaarders een fluit, de 'Wester-Amstel'.[10] Het vernoemen van VOC-schepen naar bezittingen van de bestuurders gebeurde veelvuldig. Dit wijst er op dat Wester-Amstel toen al moet hebben bestaan.

Pancras slaagt er eveneens in om als burgemeester van Amsterdam te worden benoemd. Deze aanstelling vindt jaarlijks plaats. Zo verovert hij burgemeestersposten in '67, '69, '70, '74 en '75. De onderbreking in burgemeestersbenoemingen tussen 1670 en 1674 is opmerkelijk, maar laat zich direct rijmen met één van de dramatische dieptepunten in de zeventiende-eeuwse vaderlandse geschiedenis. In de aanloop van het rampjaar 1672 verliest Valckenier zijn greep op de Amsterdamse politiek. Raadspensionaris De Witt verdrijft de Oranjegezinde Valckenier en zijn vazal Pancras in 1671 uit hun burgemeestersambt. Valckeniers' grootste rivaal, Andries de Graeff, neemt de macht over. De inval van Lodewijk XVII, het herstel van het stadhouderschap en uiteindelijk de val (en moord) van De Witt doen het tij wederom radicaal keren…

Prins Willem III vindt in Valckenier één van zijn belangrijkste bondgenoten. Terwijl de vijand voor de poorten van Amsterdam staat, wordt Willem III door de vroedschap tot Stadhouder uitgeroepen.

"*Pancras, De Graeff en anderen worden door de Vroedschap gemachtigd om de Diemerdijk, Ringdijk, Amsteldijk en de Veendijk door te steken om den brakken waterwolf zijne prooi in de armen te voeren. Molens werden geslecht, andere 'timmeragieën' afgebroken: weldra was de stad door eene onafzienbare waterwoestenij omsloten. (…) Het onwêer dreef over; in 1673 verlieten de Fransen het land. Valckenier, bij de stadhouder in blakende gunst staande, was nu te Amsterdam 'l'homme de la situation' en zijn oude bondgenoot Pancras deelde in zijn triomf. Deze laatste werd in Mei 1673 ter belooning van zijn gewichtige diensten in 't vergane rampjaar, wellicht ook als vergoeding voor de aanzienlijke verliezen door hem als groot grondeigenaar en vetweider ten gevolge van de overstroomingen geleden, benoemd tot Dijkgraaf ter Nieuwe Amstel, in de plaats van Andries de Graeff, die gevallen was.*" [11,12]

Later volgen nog twee burgemeestersbenoemingen. Dankzij die posten én zijn positie als dijkgraaf en bewindhebber van de VOC groeit Pancras bestuurlijk en zakelijk tot één van de meest prominente Amsterdammers van zijn tijd.

Pancras was vermogend. In 1674 wordt hij aangeslagen voor fl. 143.000. Een aanslag waarbij de aantekening hoort dat burgers die in de gunst stonden van het stadsbestuur konden rekenen op een milde behandeling. Aan zijn aanstelling als bewindhebber houdt Pancras een jaarlijkse vergoeding ("bankgeld") van ongeveer fl. 3.100 over. Verder beurt Pancras presentiegeld voor alle vergaderingen van de Heeren XVII tussen 1674 en 1677.[13] Op 2 November 1678 overlijdt Pancras op de leeftijd van 66 jaar.

De cartografische aanduiding van Wester-Amstel zal dus alles te maken hebben gehad met de maatschappelijke positie van Pancras. Met name zijn positie als dijkgraaf van Amstelland moet hebben bijgedragen aan een vermelding op de grote kaart van Rijn- en Amstelland. Ook al was Pancras reeds overleden tegen de tijd dat deze kaart in 1680 werd gepubliceerd.

De vroegste afbeelding van Wester-Amstel

Uit het oeuvre van de schilder Willem Schellink zijn twee afbeeldingen bekend van een buitenplaats in de omgeving van Amsterdam. Het gaat hierbij om een schilderij dat in de collectie van het Amsterdams Historisch Museum is opgenomen en een tekening welke thans in het bezit is van het Amsterdamse Gemeente Archief. Van beide afbeeldingen wordt aangenomen dat zij betrekking hebben op Wester-Amstel.[14]

De nagenoeg identieke afbeeldingen spreken zéér tot de verbeelding. Te zien valt een herenhuis met daarnaast een rietgedekte boerderij. De bebouwing ligt diep in het land. Pal rechts van het perceel en huis loopt een brede sloot. Achter beide huizen zijn wederom woonhuizen of stallen te zien. Nog verder achter het woonhuis lijkt een uitgestrekte waterpartij te liggen. Op een houten toegangspoort zijn de wapens van Nicolaas Pancras en zijn vrouw Petronella de Waert geplaatst. Interessant zijn de vazen op de poort die lijken op de huidige vazen boven op het huidige Wester-Amstel en die op een afbeelding van Rademakers in 1730 zijn opgenomen. In het park zien we enige ornamenten in een siertuin bij het huis. De bomen hebben dunne stammen, maar steken reeds hoog boven de bezoekers uit. Dit suggereert een reeds volwassen aanplant. Het Amsterdams Historisch Museum dateert het schilderij tussen 1650 en 1670. Het staat gecatalogiseerd als "Landhuis van Burgemeester Nicolaas Pancras".[15]

Isabella van Eeghen, verbonden aan het Gemeente Archief van Amsterdam, chroniqueur van de Amsterdamse geschiedenis, én vriendin van de familie Movig-Lissone, legde in de vijftiger jaren van de vorige eeuw het verband met de buitenplaats Wester-Amstel.[16] Niet toevalligerwijs was de tekening van Schellink een schenking van haar familie aan het Gemeente Archief van Amsterdam.

Het landhuis van burgemeester Nicolaas Pancras door Willem Schellinks, omstreeks 1660-1670. *Amsterdam Museum, verworven met steun van de Vereniging Rembrandt.*

Hiermee poneerde Van Eeghen de stelling dat het huidige Wester-Amstel een ander gebouw is dan de hofstede van Pancras. Immers, Schellinks afbeeldingen tonen immers een totaal ander woonhuis, dat ook nog op een andere plek is gelegen. Het 'nieuwe' Wester-Amstel zou dan door een van de latere eigenaren, Jan Marcus of Andries Leenderts moeten zijn neergezet.[17] Sedertdien wordt in alle publicaties 1720 als bouwdatum vermeld.

We verdiepen ons iets verder in de stichters van Wester-Amstel. Nicolaas Pancras en Petronella de Waert treden in het huwelijk op 4 juli 1645 te Amsterdam.[18] Het huwelijk geeft de toen reeds bemiddelde Pancras de beschikking over het aanzienlijke vermogen van zijn vrouw. Het echtpaar vestigt zich op de Herengracht en verwerft zich een zomerresidentie. Het laatste kan worden afgeleid uit de akte van verkoop in 1658 door Nicolaas Pancras van de hofstede "Schoonoord", gelegen bij Velsen. Deze wordt op 31 juli van dat jaar getransporteerd voor de somma van fl13.130,--.

De motieven voor de verkoop van Schoonoord zijn onbekend. Wellicht vond Pancras het praktischer om in het Amstelland te gaan wonen. Hier is hij in 1652 tot heemraad benoemd van het hoogheemraadschap.[19] Ook voor het verkeer naar de stad

is Wester-Amstel - naar zeventiende-eeuwse maatstaven - bijzonder gunstig gelegen. Voor de deur komen de trekschuiten voorbij van de routes Amsterdam-Utrecht en Amsterdam-Gouda-Rotterdam. Met een eigen aanlegsteiger is dit - in hedendaagse makelaarstaal - een A1-locatie.

Het blijft onbewezen of het echtpaar tussen 1658 en 1662 een andere buitenverblijf bezat.[20] Echter, de mogelijkheid dat Van Eeghen Schellink ´s schilderij ten onrechte als een afbeelding van Wester-Amstel kwalificeerde is reëel geworden.[21]

Een nadere beschouwing van de topografie levert verdere argumenten op. De brede voorsloot, de plas water achter het huis en de brede middensloot zouden terug te vinden moeten zijn op detailkaarten van het gebied aan het einde van de zeventiende eeuw. De brede sloot naast het huis kan overeen komen met de toenmalige perceel-indeling. Een waterschapskaart van de Middelpolder toont een haaks op de Amstel

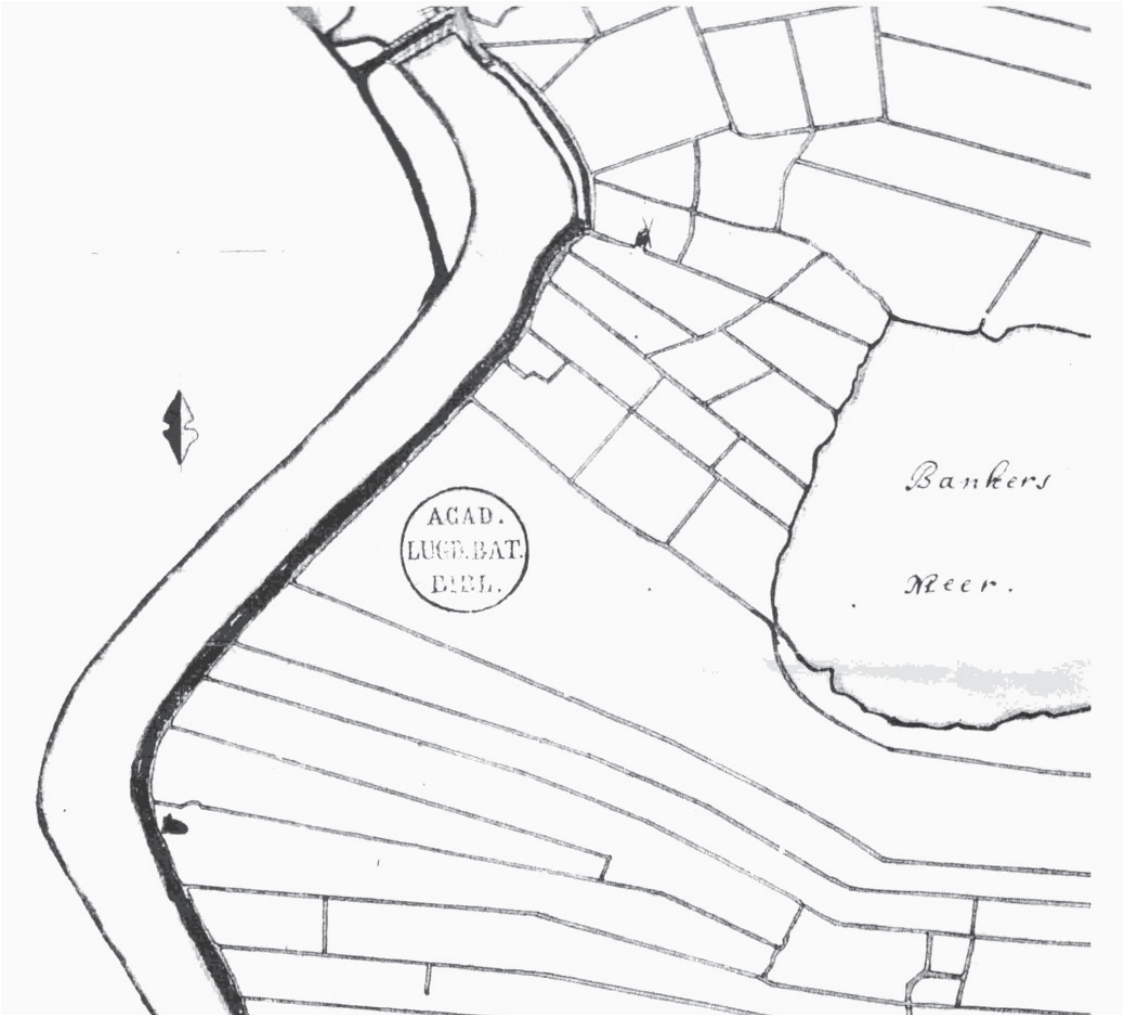

Waterschapskaart 'Kaarte vande Middelpolder', circa 1680-1690. Het noorden ligt naar beneden.
Universiteitsbibliotheek Leiden COLLBN, Port 25 N 87.

staande sloot op de plek waar tegenwoordig de middenlaan van Wester-Amstel ligt. Deze kaart is gedateerd tussen 1670 – 1680.[22]

Deze kaart toont echter geen waterplas direct ten oosten van Wester-Amstel. Het zuidelijker gelegen Bankersmeer (ook Bankraes-, Bankras- en Pankraasmeer genoemd)[23] is vanuit het getekende perspectief niet zichtbaar. De waterplas achter 'Wester-Amstel' zou met goede wil toegeschreven kunnen worden aan artistieke vrijheid van Schellinks. Waarschijnlijk is dit echter niet.

Ook een onderzoek naar funderingsresten van het oude 'eerste' Wester-Amstel ontkracht de stelling dat het bij dit schilderij en tekening om Wester-Amstel gaat.[24] Op basis van het schilderij en eerdergenoemde waterschapskaart zou achter in het perceel, ten zuiden van de huidige middenlaan, de fundering moeten liggen van het oude Wester-Amstel. Alle zoekpogingen hier naar stenen resten van een fundering hebben geen resultaat opgeleverd. Echter, aan de voorkant van Wester-Amstel, in de zuid-oosthoek, zijn wél funderingsresten aangetroffen. Deze komen overeen met de te verwachten resten van de tweede boerderij die hier tot midden zeventiende eeuw zou hebben gestaan. Deze funderingsresten zijn naar boven gekomen bij het aanleggen van een ontwateringsgreppel in 1986 en zijn nog steeds zichtbaar.

Verder weten we hoe het landschap rondom Wester-Amstel er in het midden van de zeventiende eeuw moet hebben uitgezien. Lugt beschrijft Rembrandts' wandelingen langs de Amstel aan de hand van diens vele pentekeningen en gravures. Hij weet overtuigend te beargumenteren dat Rembrandts' gravure "*Het bruggetje van Six*" (1648) gelokaliseerd moet worden even ten zuiden van Tulpenburg.[25] De blik van de kijker kijkt over de noordoost-hoek van het toekomstige Wester-Amstel richting de Amstel.

Rembrandt van Rhijn: 'Het bruggetje van Six'. *Collectie Teylers Museum (KG 03774).*

Het bruggetje is een zogenaamde verlaat, een directe afwatering van de polder op de Amstel. De vaart is dezelfde als de huidige sloot tussen Wester-Amstel en de noordelijk gelegen boerderij Amstelland.

De beelden tonen aan dat de dijk én het directe aangrenzende land káál was, dat wil zeggen zonder opgaande bomen. Dit beeld staat haaks op het beeld uit circa 1660 van Schellink met een behoorlijk volwassen bomenbestand.

Rembrandts' beeld van het kale veenlandschap uit het midden van de zeventiende eeuw wordt door andere bronnen bevestigd. Nicolaas Pancras was zélf rond deze tijd actief betrokken bij het veranderen van deze situatie. Pancras is sedert zijn aanstelling als heemraad in 1652 te samen met vijf andere heemraden en de toenmalige dijkgraaf Cornelis de Graeff verantwoordelijk voor het waterbeheer in het Amstelland. Pancras' benoeming leidt tot een opvallende stijging in de uitgifte van "Ordonnantiën" door het hoogheemraadschap. Er daalt een stroom van aanmaningen voor het onderhoud van de dijk en de daarop gelegen weg op de Amsteldijk bewoners neer.[26] Op 11 Mei 1656 ondertekenen Pancras en de dijkgraaf een ordonnantie met een afwijkende tekst: "*Om de bovengenoemde Amsteldijk te vercieren tot vermakelyke wandelinge, zoo werd mits dezen voer dykpligtige toegelaten het voetpad ten wederzyden te beplanten met opgaende bomen.*" Waarna tal ordonnantiën volgen met aanmaningen om deze bomen niet om te zagen voor houtproductie, op straffe van forse geldboetes…

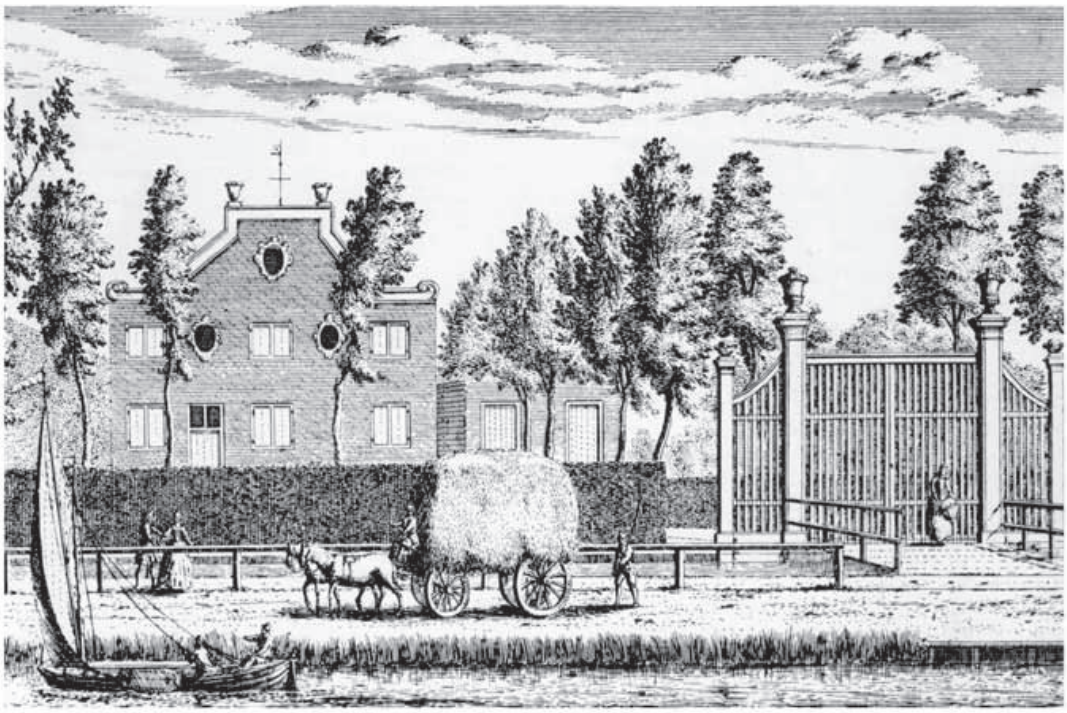

Prent nr. 55 van A. Rademaker, in *Hollands Arcadia of de vermaarde rivier den Amstel* (Amsterdam, 1730). De prent draagt de titel *´Wester-Amstel toebehorend aan de heer Andries Leenders'. Collectie Stichting J.Ph.J.F. Lissone*. Naast het gebouw is vermoedelijk een koetsier- of tuinmanswoning te zien.

De vazen op de poort van Schellinks schilderij verdienen nog nadere aandacht. Ze lijken inderdaad treffend op de vazen die thans nog het dak van Wester-Amstel sieren. Echter, deze tuinvazen waren bepaald geen zeldzaamheid. En is het niet gewoon mogelijk geweest dat de familie Pancras ze heeft méégenomen van hun vorige hofstede?

Alle argumenten bij elkaar optellend bestaat er geen reden tot twijfel. Schellinks' schilderij en gravure betreffen niet Wester-Amstel, maar een andere buitenplaats. Naar alle waarschijnlijkheid "Schoonoort". En hiermee wordt de oudst bekende afbeelding van Wester-Amstel de uit 1730 daterende gravure van Rademaker.[27]

1730, 1680 of 1662?

De opkomst van buitenplaatsen aan de Amstel, Vecht, Kennemerland en elders rondom Amsterdam wordt door W.J. Tent beschreven vanuit sociaal-geografisch perspectief.[28] Aan de hand van een nauwkeurige inventarisatie van de stichtingsdata van buitens aan de Vecht, schetst Tent de opkomst van het Hollandse koopmansbuiten.

Tent gaat dieper in op de motieven van de Amsterdamse kooplieden voor het stichten van een buitenplaats. Economische motieven blijken in de periode 1625 -1675 bovenaan te staan. Met de groei van de vermogens van kooplieden, regenten en andere 'kapitaalvergaarders' in de loop van de zeventiende eeuw, nam ook de behoefte aan belegging van deze gelden toe. Behalve de beleggingen in de toen reeds bekende "*aktiën*", "*obligatiën*", opties en termijncontracten, ging de belangstelling uit naar de landerijen in de naaste omgeving van Amsterdam. Door de groei van de stad ontstond er immers een groeiende vraag naar de producten die van de landerijen afkomstig waren. Dit leverde een veilige en bestendige kasstroom op.

Om een oogje op zijn belegging te kunnen houden, werd dikwijls een apart vertrek ingericht tot zogenaamde "heerschapskamer". Ook ging men er soms toe over om een stenen optrek neer te laten zetten met dezelfde functie. Aanvankelijk werd deze kamer enkel benut voor zakelijke doeleinden, maar na verloop van tijd begon men oog te krijgen voor de aangename aspecten van het verblijf op het platteland. In de zomer – wanneer de Amsterdamse grachten "kwalijke dampen verspreidden" – komt de landeigenaar mét gezin voor steeds langere tijd verpozen op het land. De "kamer" wordt gaandeweg vervangen door een heel "heerschapshuis" waar de landeigenaar/belegger met zijn hele gezin de zomer doorbrengt. Einde zeventiende eeuw werden de eerste echte buitenplaatsen gebouwd. Hierbij ging het om gebouwen die direct als zomerverblijf voor de welgestelde burgerij dienden zorg te dragen, in plaats van boerderij met "heerenverblijf". Uiteindelijk werden de boerenbedrijven uit de nabije omgeving van de buitenplaats verdrongen, al hoewel de nutsfuncties van de tuinen nog grotendeels gehandhaafd bleven.

Van deze eerste buitenplaatsen is geen enkele bouwtekening of bestek bewaard gebleven. De opdrachtgevers maakten veelal gebruik van lokale aannemers en ambachtslieden die op basis van hun jarenlange ervaring en bouwtraditie werkten. Hierbij werd zelden een bouwtekening of bestek gemaakt. Grote architecten als Vingboons vestigden zich pas aan het begin van de achttiende eeuw. Voor hen was een bouwtekening onmisbaar in hun contact met zowel opdrachtgever als uitvoerder.

Over boerderijenbouw in het Amstelland is wél het nodige bekend. De Jong beschrijft in minutieus detail deze bouwtraditie aan de hand van het bestek van een zestiental boerderijen en aanverwante gebouwen in Amstelland, welke tussen 1610 en 1680 zijn verrezen.[29] Deze gebouwen werden neergezet in opdracht van het Amsterdamse Gasthuis. Zij was eigenaresse van de landerijen, en had de behoefte aan een uiterst degelijke administratie. Deze administratie is grotendeels bewaard gebleven.

Het Gasthuis liet veelal bestaande boerderijen herbouwen, waarbij niet werd nagelaten om goede funderingen te herbruiken. Opvallend is dat alle boerderijen van het zogenaamde 'Langromp'-type zijn. Dit type bestaat uit een stenen voor- en middenhuis, die worden gevolgd door een houten achterhuis. Onder het voorhuis wordt dikwijls een kelder met kelderramen aangelegd; de daarboven gelegen kamer wordt de opkamer

Zijaanzicht van Wester-Amstel. Duidelijk herkenbaar is de langgerekte vorm met stenen voorhuis en houten achterhuis. De vorm is afgeleid van de destijds courante bouwstijl van boerderijen in Amstelland, het zn. 'langromp'-type. *Foto: S.L. Movig.*

genoemd. Deze wordt meestal als woonkamer benut. In het achterliggende middenhuis wordt de keuken en verdere verzorgende functies ondergebracht. Het achterhuis dient voor de stalling van het vee. Het hele gebouw bestaat uit één verdieping met daarop een groot met riet gedekt dak.

Bouwmaterialen, funderingsplannen en andere details tonen een treffende verwantschap met de constructie van Wester-Amstel. Als verschilpunt valt op dat Wester-Amstel twee volledige bouwlagen heeft in het voor-en middenhuis, waarbij de boerderijen slechts één verdieping tellen. Ook krijgt het huis een duurder pannendak. Het is aannemelijk dat Wester-Amstel door dezelfde ambachtslui en aannemers is gebouwd, gebruikmakend van de kennis en ervaring in het construeren van boerderijen. Het gangbare boerderijontwerp is uitvergroot om te kunnen dienen als voornaam herenverblijf oftewel buitenplaats. Hiermee valt niet sluitend te bewijzen dat het huidige Wester-Amstel in dezelfde tijd als die van de boerderijen van het Gasthuis zijn gebouwd, maar de veronderstelling dringt zich wél sterk op.

Verdere aanwijzingen over de bouwtijd van Wester-Amstel komen uit het archief van stichting Lissone.[30] In 1981 is bouwkundig onderzoek verricht naar de fundering van het voor- en achterhuis. Geconcludeerd wordt dat het hele huis gefundeerd is op palen volgens de in de zeventiende eeuw gangbare Amsterdamse methode**.** Tevens blijkt uit het onderzoeksverslag dat voor- en achterhuis tegelijkertijd gefundeerd en gebouwd moeten zijn. De gevelopbouw van het voorhuis stamt uit dezelfde tijd.[31] Hiermee is de bouwtijd van het huidige Wester-Amstel begrensd tussen 1662 en 1700. In theorie zou deze fundering pas einde zeventiende eeuw aangebracht kunnen zijn door Jan Marcusz die het buiten van weduwe Pancras-De Waert kocht. Maar ligt het niet meer voor de hand te veronderstellen dat Pancras en De Waert zélf het nieuwe voor- en achterhuis hebben gebouwd? Zij waren het immers die de boerderijen sloopten. En zij realiseerden de grootste en enige substantiële waardestijging van Wester-Amstel tussen aan- en verkoop.

Concluderend mag worden gesteld dat het thans bestaande Wester-Amstel de eerste buitenplaats is die op deze plek is neergezet. Naar alle waarschijnlijkheid is het gebouwd door het echtpaar Pancras – De Waert. Als vroegste bouwtijd hiervoor geldt 1662, de datum van de aankoop van de twee boerderijen, als laatst mogelijke 1676, de datum waarop een VOC schip naar Wester-Amstel werd vernoemd. Aannemende dat het echtpaar de bouw van de buitenplaats spoedig na aankoop ter hand hebben genomen, ligt een stichtingsjaar tussen 1662 en 1665 het meest voor de hand. Het oudste deel van Wester-Amstel is nog altijd de waterput onder het achterhuis. Deze moet worden gedateerd op 1570 – 1600.

Wester-Amstel als overlever

Mulder beschrijft in 2006 de sloop van buitenplaatsen langs de Amstel en andere Amsterdamse buitenplaatsgebieden. Van de ooit zestig buitenplaatsen resteren er nu nog drie. De grote sloop vond plaats tussen 1775 en 1925, zoals blijkt uit de door hem verzamelde gegevens. Als geluk alleen bepalend was, zou Wester-Amstel een overlevingskans hebben gehad van 3.8%. Er spelen echter meer factoren een rol bij haar overleving.

Gelijk aan het begin van de grote sloopperiode, ontsnapt Wester-Amstel op een haar na aan de slopershamer. Dit veelvuldig beschreven ´wonder van Wester-Amstel´ speelt zich af in 1776, wanneer Frederik Kaal de buitenplaats koopt. Kaal verdiende een vermogen met de afbraak van buitenplaatsen.[32] Mulder houdt hem verantwoordelijk voor het verdwijnen van minimaal tien buitenplaatsen met nog zeven andere verdachten. Wester-Amstel lijkt een zelfde lot beschoren, maar ontsnapt de dans doordat Jean de Neufville, eigenaar van het naastgelegen Zonnesteijn, Wester-Amstel koopt. Direct daarna verkoopt Neufville Zonnesteijn aan Kaal en Zonnesteijn valt ten prooi aan de kaalslag van Kaal.

Wester-Amstel wordt door De Neufville als herberg geëxploiteerd. Niet succesvol, zoals blijkt uit de afwikkeling in 1786 van de door de herbergier opgebouwde huurschuld. Na tien jaar belandt Wester-Amstel in handen van Bernardus de Bie. Er treedt een opmerkelijke waardesprong op. Hij koopt voor 5.250 gulden in 1786, en verkoopt voor 10.000 gulden in 1792. De hoeveelheid grond bij Wester-Amstel is onveranderd gebleven. De onroerendgoedmarkt, gemeten met de zogenaamde Herengrachtindex,[33] daalt in die periode met 5%. En toch realiseert De Bie een winst van meer dan 80%! Het vermoeden bestaat dat De Bie – dwars tegen de tijdsgeest in – fors heeft geïnvesteerd in de buitenplaats. Waarschijnlijk is hij degene die het stenen voorhuis van een nieuwe, neo-classisistische voorgevel heeft voorzien, en niet zijn opvolger, Antonius Quirinus van Persijn, zoals tot nu toe werd aangenomen.[34]

De nieuwe eigenaar Van Persijn gebruikt Wester-Amstel tot aan zijn dood in 1842 als buitenplaats. Daarbij verwerft hij alle omliggende gronden van onder andere de gesloopte buitenplaatsen Zonnesteijn en Amstelland. Door een onfortuinlijke familiegeschiedenis kan Wester-Amstel tot laat in de negentiende eeuw niet worden verkocht.

Voor de eerste vijf jaar na zijn dood heeft Persijn huisbewaarders aangesteld, tegen betaling van tien gulden per week (´vuur en licht daaronder inbegrepen´). Daarna wordt Wester-Amstel zo goed als mogelijk geëxploiteerd. Uit een veilingnotitie uit 1900 blijkt dat Wester-Amstel op dat moment verhuurd is als herberg voor de jaarlijkse som van 450 guldens.[35] Dat dit niet de enige vorm van gebruik is geweest, blijkt uit de diverse krantenarchieven die recentelijk digitaal zijn ontsloten.

De onfortuinlijke familiegeschiedenis van Van Persijn

Antonius Quirinus van Persijn verwerft Wester-Amstel in 1792 en gebruikt het tot zijn dood in 1842 als buitenplaats. Van Persijns enige nog levende nakomeling, dochter Hester, wordt wegens een op ´vervolgingswaan gelijkende zenuwziekte´ in Utrecht verpleegd. Wegens haar geestesgesteldheid wordt zij onder curatele gesteld. Zijn enige kleinkind, Betsy, woont bij haar stiefvader, die tevens testamentair van haar grootvader is. Samen erven zij Wester-Amstel, het aangrenzende Amstelland, en het aan de overzijde van de Amstel gelegen Karssenhof.

Betsy trouwt in 1852 met Constantijn Theodoor Baron van Lynden van Sandenburg. Zij leerde hem kennen bij de curator van haar moeder. Ook Betsy begint aan vervolgingswaanzin te lijden. Wanneer zij kinderloos sterft in 1865, erft haar echtgenoot haar deel in Wester-Amstel. Benutten kan hij deze niet. Zijn geestesgestoorde schoonmoeder is weer in Wester-Amstel getrokken. Van Lynden hertrouwt reeds in 1866. Zijn carrière neemt een hoge vlucht. Hij wordt achtereenvolgens Minister van Hervormde Erediensten, Minister van Justitie, Minister van Financiën, en uiteindelijk Minister van Buitenlandse Zaken. De laatste functie combineert hij met het premierschap van het liberale kabinet Van Lynden Van Sandenburg tussen 1879 en 1883. Ondertussen behoudt hij de zorg over Wester-Amstel.

Ondertussen had Van Lynden in 1876 een zoon, Frederik Alexander Carel (Alex) van Lynden van Sandenburg, gekregen. Deze moet verplicht zijn stiefgrootmoeder op Wester Amstel bezoeken. Later vertelt deze aan de nieuwe bewoners van Wester-Amstel, de dames Lissone, hoe zeer hij zich te pletter verveelde bij zijn bezoeken aan ´Tante Hester´.[1] Gelukkig mocht hij naar hartelust kattenkwaad uithalen in het ernstig vervallen park. Zo haalde hij uit pure balorigheid de grootste eik van het park om.

Hester overlijdt in 1887 op 94-jarige leeftijd. Twee jaar na haar schoonzoon die zich overigens wegens zijn verdiensten voor de staat der Nederlanden inmiddels graaf mag noemen. De veertienjarige Alex wordt de volledig eigenaar van Wester-Amstel en de overige Noord-Hollandse bezittingen. Zijn zaakwaarnemers exploiteren Wester-Amstel nog dertien jaar.

Drie generaties Van Persijn – Antonius Quirinus, Hester en Betsy.

Portret van Anthony Quirinus van Persijn (1767-1842), Izaäk Schmidt (1775-1799). *Verblijfplaats onbekend, RKD (afb.nr. IB00060769).*

Portret van Hester Constantia van Persijn (1793-1887), Izaäk Schmidt (1775-1799). *Verblijfplaats onbekend, RKD (afb.nr. IB00060768).*

Portret van Elisabeth Machtelina van Persijn (1828-1866), J.A. Kruseman, 1836. *Verblijfplaats onbekend, RKD (afb.nr. IB00060767).*

1 Bron: familie-overlevering Movig-Lissone

In 1852 wordt Wester-Amstel te huur aangeboden als ´Heerenhuizinge met vrije wandeling, geschikt voor zomer- en winterverblijf´.[36] Vanaf 1882 is Wester-Amstel een vaste halte geworden op de net geopende stoomdienstverbinding Amsterdam – Ouderkerk. In 1886 blijkt Wester-Amstel in gebruik te zijn als ´Instituut voor Jonge-heren´. Deze kostschool werd gerund door hoofdonderwijzer J.M. Vallentgoed die hiervoor adverteert met de warme aanbeveling ´op één uur gaans van Amsterdam´.[37] Na een jaar worden ook meisjes toegelaten. Ouders worden inmiddels ´degelijk onderwijs en gezond buitenleven´ aanbevolen. Helaas overlijdt Vallentgoed datzelfde jaar.[38] De 35-jarige laat een weduwe achter met drie kinderen, - ´te jong om het smart te beseffen´. Dat aan het Instituut voor Jonge-heren een jammerlijk einde komt, blijkt uit de openbare verkoop van de inboedel in 1888[39] en de verdeling van de opbrengst onder de schuldeisers.[40]

In 1889 start een nieuw hoofdstuk in het gebruik van Wester-Amstel. Een krantenadvertentie uit 1890[41] bevat een oproep voor twaalf godvrezende behoeftigen. Het Christelijk Toevluchtsoord Wester-Amstel biedt hen opvang aan. Het eerste dozijn behoeftigen is dan al onder de pannen.

Aan dit godsvruchtig gebruik is in 1894 alweer een einde gekomen. In een krantenbericht van 10 augustus[42] wordt de gemeentesecretaris van Ouder-Amstel bij Koninklijk Besluit toestemming gegeven om te blijven wonen op het in de gemeente Nieuwer-Amstel gelegen Wester-Amstel. Van die toestemming maakt hij niet lang gebruik.

Op 11 november 1894 laat een nieuwe bewoner zich met zijn familie op het adres van Wester-Amstel inschrijven.[43] Anton van Gelder, zoon van de papierfabrikant, geeft zich op Wester-Amstel over aan zijn grote hobby, de pluimveeteelt. In het park worden grote volières gebouwd. De omvang van zijn hobby blijkt uit zijn inzending op de tentoonstelling Ornithophilia in 1895.[44] De tentoonstellingslijst vermeldt: 22 Grote Hoenders; 14 Wyandottes, 5 Brahma's, 2 Langshans 1 Cochin. 7 Krielhoenders; 7 Cochinkriel, 19 Sierduiven, 7 Engelse Ekster Tuimelaars, 5 Duitse Tuimelaars, 5 Nonduiven, 1 Blondinet en 1 Pauwstaart.

Het gaat Van Gelder niet goed. Zijn geestesgestel was al zwak, iets wat verergerd werd door de vroege dood in 1895 van zijn driejarige dochter Martha. Wanneer hij een dakpan op zijn hoofd krijgt, wordt hij voor langdurige verpleging opgenomen. De familie verhuist hem achterna, richting Ede.[45]

Wester-Amstel wordt in 1900 door Jacobus. Ph. Lissone op een veiling gekocht. Als pionier van de Nederlandse reisindustrie – in 1876 richt hij het eerste Nederlandse reisbureau op – is hij een welvarend man geworden. Hij richt het huis als permanente woning in, en gaat hier in 1901 met zijn vrouw en drie dochters wonen. Alle familieleden zijn actief in het familiebedrijf. Vader en de twee in de stad gebleven zonen werken als reisleider en planners van nieuwe tourprogramma´s. Moeder en dochters beheren de verkoop en de financiële kant van de firma. De sterk verbeterde

Christelijk Toevluchtsoord
„Wester Amstel."

Sedert 1 Nov. ll. is bovengenoemde Stichting, gelegen in de onmiddelijke nabijheid van Amsterdam, geopend voor ouden van dagen, hulpbehoevenden, gebrekkigen en armen, zoowel mannen, vrouwen als echtparen. De opname geschiedt in barmhartigheid in overeenstemming met de conscientie, terwijl de leiding plaats heeft in de vreeze en vermaning des Heeren."

Een twaalftal heeft alhier reeds een plaatsje gevonden, voor een gelijk getal is nog plaats beschikbaar.

Belangstellenden in deze nieuwe Stichting of belanghebbenden worden uitgenoodigd zich persoonlijk of met franco brieven te wenden tot den ondergeteekende, die tot het geven van inlichtingen volgaarne bereid is.

Nieuwer-Amstel, W. SWEERS
Amsteldijk. *Directeur*

Advertentie in *De Standaard* van 1890. Wester-Amstel is veranderd in een toevluchtsoord met een capaciteit van 24 ouden van dagen, hulpbehoevenden, gebrekkigen en armen.

Zuidgevel en tuin van Wester-Amstel, ca. 1905. *Collectie stichting J.Ph.J.F. Lissone.*

Jacobus Ph. Lissone, circa 1900. *Collectie stichting J.Ph.J.F. Lissone.*

De drie dochters van Jacobus Lissone - Johanna, Cornelia en Catherina. *Collectie stichting J.Ph.J.F. Lissone.*

Dames Lissone bij de boomgaardbrug, 1908. *Collectie stichting J.Ph.J.F Lissone.*

verkeersvoorzieningen zorgen dat een dagelijkse pendel ook voor de dames geen enkel probleem is.

De familie laat huis en park grondig renoveren. In het achterhuis bevindt zich nog steeds een koetsierswoning, dienstverblijven, paardenstallen en een koetsstal. Alle in de verkoopaktes van voorgaande eeuwen opgenomen onderdelen zijn nog aanwezig, met uitzondering van het tuinhuis c.q. Turkse tent.[46] De familie plaatst een negentiende-eeuwse theekoepel. Het park wordt voor ruim 9.000 gulden gerenoveerd. In het huis worden extra ramen gemaakt, de Hollandse raambelasting is inmiddels verleden tijd. Na het overlijden van Jacobus in 1907 blijven zijn vrouw en drie dochters op Wester-Amstel wonen.

In het naoorlogse Nederland is weinig geld, tijd en aandacht voor het behoud van historische buitenplaatsen. Worden de inmiddels meestal permanent bewoonde huizen nog met veel vlieg- en kunstwerk in stand gehouden, de historische parken raken door verwaarlozing in verregaand verval. Aan het begin van de zeventiger jaren is de belangstelling voor buitenplaatsen in Nederland op zijn dieptepunt. Sterk verkrotte buitenplaatsen zijn voor een habbekrats te koop. De meer gunstig gelegen buiten-

Gezicht op Wester-Amstel vanaf de Amsteldijk, geschilderd door Frans Lissone, circa 1910. Olieverf op doek. *Collectie stichting J.Ph.J.F. Lissone.*

Ludvig Emil Movig loopt door de verwaarloosde zuidlaan, circa 1975. *Collectie stichting J.Ph.J.F. Lissone.*

plaatsen worden en masse verbouwd tot anonieme kantoorvilla´s, waarbij van de tuinen niets meer dan parkeerplaatsen en goedkoop te onderhouden groen overblijft. Nog steeds worden buitenplaatsen afgebroken.

Wester-Amstel ontsnapt wederom ternauwernood. Na de oorlog blijven de twee resterende dochters Lissone op Wester-Amstel wonen. De laatste overlijdt in 1962. De enige kleinzoon van Jacobus Lissone, Ludvig Emil Movig, erft Wester-Amstel. Hij woont elders en neemt het huis weer in gebruik als zomerverblijf. Zijn veelvuldig verblijf in het buitenland, zorg voor zijn invalide vrouw en sterk afnemend gezichtsvermogen dragen allemaal bij aan het verval van Wester-Amstel. Met een overwoekerend park en een nauwelijks onderhouden woonhuis lijkt Wester-Amstel nog het meest op een doornroosjes-kasteel.

Tóch legt Ludvig Emil de grondstenen voor een nieuwe bloei. In 1975 brengt hij voor het behoud de buitenplaats onder in een familiestichting. Hij vernoemt de stichting naar zijn grootvader J.Ph.J.F. Lissone. De tijdsgeest is aan het kantelen. In hetzelfde jaar wordt de Stichting voor het Behoud van Particuliere Buitenplaatsen opgericht.

Vanaf 1980 wordt er aangevangen met het herstel van het park. De waterpartijen worden voor het eerst in ruim 60 jaar weer uitgebaggerd. De theekoepel wordt gerenoveerd. En de hoog-bejaarde middenlaan, nog aangeplant door Quirinus van Persijn, wordt vervangen. Voor het huis en poort komt het herstel in 1989. In dat jaar tekent de stichting Lissone een erfpachtsovereenkomst met Groengebied Amstelland. Deze semi-overheidsorganisatie is verantwoordelijk voor het beheer van recreatiegebieden in de gemeentes Amsterdam, Amstelveen, Ouderkerk en Diemen. Het Amstelland is in de naoorlogse jaren omsingeld door het uitdijende Amstelveen, Amsterdam-zuid en Amsterdam Zuid-Oost. Een netwerk van snelwegen is als een gordel om het Amstelland gespannen. Wester-Amstel ligt in het epicentrum: midden in het land, midden in de stad.

Groengebied Amstelland restaureert het gebouw en neemt het in gebruik, deels als kantoor, deels als vergaderruimte, en deels – via een vriendenstichting – als cultureel centrum. Het park wordt opengesteld voor het publiek. De familie Movig-Lissone behoudt een aantal gebruiksrechten en blijft daarmee verbonden aan de toekomst van Wester-Amstel. De gevonden publiek-private samenwerking past geheel in de tijdsgeest.

Anno nu is Wester-Amstel een bloeiende buitenplaats, die haar vooroorlogse allure terug heeft. Het huis wordt zowel zakelijk, cultureel als voor familieaangelegenheden gebruikt. De openstelling van het park brengt een toevloed aan nieuwe bezoekers die op ouderwetse wijze genieten van dit lusthof. Een trouwe en grote groep vrijwilligers en donateurs schraagt de verdere ontwikkeling en verfraaiing van deze buitenplaats.

De tuin- en parkgeschiedenis van Wester-Amstel

De 17e eeuw
Het terrein van Wester-Amstel zoals Nicolaas Pancras het aankoopt in 1662 kent nog zijn oorspronkelijke ontginningsstructuur uit de periode 1100-1300. Het geheel bestaat uit twee aan de Amstel gelegen kavels veenweide omgeven door ontwateringssloten. Op de huiskavel staan twee boerderijen.

Rond 1700
Gezien het grondplan heeft Pancras op zijn buitenplaats Wester-Amstel waarschijnlijk een aanleg in Hollands-Classicistische stijl gerealiseerd. Ter plaatse van de scheidingssloot tussen beide percelen wordt de middenlaan als lengte-as aangelegd die de tuin in tweeën verdeelt. Aan de noordzijde bevindt zich een door een gracht en iepenlaan omgeven boomgaard en een (hakhout)bosket met doolhof met als centraal element een ronde vijver. Aan de zuidzijde van de laan bevindt zich het huis met een grote moestuin omzoomd door een lanenstelsel en een hoge haag langs de Amsteldijk.

Rond 1800
Voor 1800 is de geometrische aanleg van Wester-Amstel al gedeeltelijk omgevormd in landschapsstijl door Antonius Quiruinus van Persijn. Uit de notities van Persijn blijkt dat hij bij de vijver in het bosket een ´bergje´ heeft aan laten leggen beplant met twaalf sparren. In 1793 maakt het doolhof plaats voor een " engelse partij". Vermoedelijk legt Antonius Quirinus hiermee de laatste hand aan het padenstelsel van Wester-Amstel, dat verder niet meer wezenlijk zal veranderen. De moestuin wordt gehalveerd en deels tot weiland ingericht.

1900-1950
In 1900 koopt Jacques Ph.J.F.Lissone Wester-Amstel op een veiling. De familie Lissone gaat voortvarend te werk en besteedt 9.000 gulden aan het herstel van het afgetakelde park voor onder andere de bouw van een nieuwe theekoepel aan de Amsteldijk, de aanleg van een nieuwe siertuin onder de oude lindes naast het huis, een stokrozenlaan en de zogenaamde 'kroosjestuin' in de moestuin - waarin zo'n vijftien verschillende soorten pruimenbomen staan Na de Eerste Wereldoorlog wordt de moestuin opgedoekt . Als gevolg van de Iepenziekte wordt in de jaren '30 de iepenlaan rondom de boomgaard geveld. De laan wordt herplant met paardenkastanjes. Vlak bij de entree wordt de grote opengevallen plek ingeplant met geurende heesters.

1950-2000
De Tweede Wereldoorlog komt Wester-Amstel ongeschonden door, maar in de jaren daarna takelt de buitenplaats behoorlijk af. In de jaren '80 wordt het achterstallig onderhoud in enkele jaren weggewerkt. De reeds 80 jaar niet meer uitgebaggerde boomgaardsloot wordt aangepakt, het theehuis wordt gerestaureerd, de middenlaan wordt rigoreus vervangen, de voor- en zuidlaan worden gekandelaberd, en vele, ook door de tweede golf van de iepenziekte aangetaste bomen, worden gerooid. De paden worden hersteld en de moestuin wordt wederom in gebruik genomen en met nieuwe fruitbomen beplant. Dankzij een bijdrage van het Schipholfonds kan in 1994 gestart worden met een ingrijpende heraanleg van de tuinen direct rondom het huis. Er wordt een siertuin opzij van het huis aangelegd in Hollands-Classicistische stijl. Achter de parkeerplaats komt een moes- en kruidentuin, aan de noordkant van het huis een stinzentuin. De voor- en zijtuin werden ontworpen door architect Anneke van Veen die destijds in dienst was bij Groengebied Amstelland. Deze organisatie zorgt voor het reguliere onderhoud, de tuinvrijwilligers van de Vrienden van Wester-Amstel worden bereid gevonden om een deel van de ´franje´ te onderhouden.

21e eeuw
Na een paar jaar van relatieve rust worden vanaf 2000 weer diverse grootschaligere parkwerkzaamheden ondernomen. Als meest ingrijpende karwei geldt hierbij de vervanging van de versleten lindes op de west- en zuidlaan. De koningslindes worden vervangen door winterlindes. Daarnaast worden door het hele park nieuwe heesterpartijen en geboortebomen voor nazaten van de Movig-Lissone´s aangeplant. Op het oude uitzichtpunt aan de zuidwest-hoek wordt een nieuwe gietijzeren tuinbank geplaatst. Bij het bosweitje wordt een sterk verruigd gebied ontdaan van vlier-, esdoorn en bramen opschot, en herschapen in het ´donkere bosje´. Naast de Middenlaan wordt de taxushaag in ere hersteld. In 2014 zijn de twee zichtassen, de middenlaan en de tuinenas hersteld.

Reconstructie situatie Wester-Amstel voor 1662.
Stichting PHB / Stichting In Arcadië.

Reconstructie situatie Wester-Amstel in de tweede helft van de 20e eew . *Stichting PHB / Stichting In Arcadië.*

Reconstructie situatie Wester-Amstel omstreeks 1700.
Stichting PHB / Stichting In Arcadië.

Reconstructie situatie Wester-Amstel eind 20e eeuw.
Stichting PHB / Stichting In Arcadië.

Reconstructie situatie Wester-Amstel omstreeks 1800 .
Stichting PHB / Stichting In Arcadië.

Toekomstbeeld 2016 Wester-Amstel.
Stichting PHB / Stichting In Arcadië.

Reconstructie situatie Wester-Amstel in de eerste helft van de 20e eeuw. *Stichting PHB / Stichting In Arcadië.*

Wester-Amstel mag zich dus een overlever noemen. Zij heeft de grote sloop tussen 1775 en 1925 goed doorstaan. Zij heeft het naoorlogse verval getrotseerd. En in het 21ste eeuwse Nederland is haar bestaansrecht geschraagd door een fraai staaltje van publiek-private samenwerking. De factor geluk heeft zeker een rol gespeeld. Maar haar praktische indeling uit de zeventiende eeuw heeft zeker bijgedragen. Hierdoor is zij geschikt voor vele verschillende gebruikers. Ook haar ligging, dicht maar niet té dicht bij de stad heeft bijdragen aan haar behoud. Haar reputatie van overlever is terecht.

Oervorm

Wester-Amstel is dus ouder dan gedacht en een overlever. Maar is zij daarmee ook belangwekkend voor de ontwikkeling van het Hollandse koopmansbuiten?

De kenschetsing van bouwstijlen van buitenplaatsen door Van Luttervelt[47] biedt aanknopingspunten. Van Luttervelt ziet als de eerste 'moderne' buitenplaats in de zeventiende eeuw de zogenaamde 'hofstede'. Het kille, onpraktische kasteel uit de middeleeuwen voldeed volstrekt niet aan de behoeftes van de gefortuneerde zomerverblijfbezoekers. De vereisten van comfort leidden tot een nieuw model huis. Met als uitgangspunt de lokale boerenwoning ontwikkelde men de 'hofstede'.

Later ontwikkelde men ook een afgeleide vorm van het stadshuis. Dit werd het zogenaamde 'stadshuis-buiten'. Dit was in eerste instantie een kopie van het langgerekte patriciërshuis aan de gracht, met een relatief smalle voorgevel. Uiteindelijk evolueerde dit model naar een vorm met een langgerekte voorgevel welke zich maximaal presenteert aan het passerende publiek. Deze vorm bleek uiteindelijk de beste resultaten op te leveren en is toegepast in nagenoeg alle uit de zeventiende en achttiende eeuw stammende buitenplaatsen die heden ten dage nog bestaan.

Alhoewel Van Luttervelt zich voornamelijk op de buitenplaatsen aan de Vecht richt, noemt hij expliciet Wester-Amstel als een van de weinige overgebleven voorbeelden van het oorspronkelijke stadshuis-buiten. Hierbij refereert hij aan de gravure van Rademaker uit 1730.

Van Luttervelt concludeert dat van de 'hofstede' helemaal geen voorbeelden meer bewaard zijn aan de Vecht. Hij kent ook geen bewaard gebleven hofstedes elders. Van Luttervelt was niet bekend met het pas zestig jaar later gepubliceerde onderzoek naar boerderijenvormen in Amstelland. Hij miste vermoedelijk de daardoor veel aannemelijkere interpretatie dat Wester-Amstel een zeldzaam voorbeeld is van de door hem gekenschetste 'hofstede'.

Dat Wester-Amstel een dergelijk voorbeeld is, blijkt ook uit studies naar buitenplaatsen in het Kennemerland[48] en aan de Amstel. Geen enkele hofstede heeft de

verbouwingslust van achttiende-eeuwse eigenaren of de slopershamer overleefd. Ook publicaties over buitenplaatsen elders in Holland ontberen een voorbeeld van een bewaard gebleven zeventiende-eeuwse hofstede.[49] Wester-Amstel is daarmee het oudste overgebleven voorbeeld van deze ‘oervorm’ van de Hollandse buitenplaats.

Noten

1 Onder andere: R.W. Brandt en Guiran, A.J., *Een notitie omtrent de bewoningsgeschiedenis van Amstelland* (stichting R.A.A.P, 1985); P.P. de Boer e.a., *De Amstel* (Amsterdam, 2002), 103; A. Aarsen, *Landelijk Amsterdam: Monumenten van het buitenleven* (Amsterdam, 2003;, J.A.J. Vervloet en Mulder, R.J., *Cultuurhistorisch onderzoek landinrichting Amstelland* (Stichting voor Bodemkartering, 1983), passim.

2 Medeling L.B.J. Movig.

3 Jhr. Mr. L.A. Quarles van Ufford, 'Die Chaerte van Aemstelle 1593 naar een kaart van 1570' in J. Zwaan, *Amstelland. Een hoogheemraadschap in kaart en beeld* (Alphen aan de Rijn, 1971).

4 Oud-Hollandse landmaat: ´zoveel land als één maaier op één dag kan maaien´

5 J.W. Groesbeek, *Amstelveen: acht eeuwen geschiedenis* (Amsterdam 1966), 130.

6 De kaart van Rijn- en Amstelland getiteld *Rhinolandiae, Amstelandiae,et circumjacent, aliquot terratoriorum, accurata desc.* door Balthasar Floris van Berckenrode, in 1629 uitgegeven door Henricus Hondius. Zie D. Blonk en Blonk- Van der Wijst, J., *Hollandia Comitatus. Een kartobiografie van Holland* ('t Goy-Houten, 2000), 45.

7 Archief Stichting J.Ph.J.F. Lissone.

8 De kaart van Rijn- en Amstelland getiteld *Rhinolandiae, Amstelandiae,et circumjacent, aliquot terratoriorum, accurata desc.*, in ca. 1680 uitgegeven door Nicolaas Visscher II. Zie Blonk, *Hollandia Comitatus,* 49-50.

9 Bron: F.S. Gaastra, *Bewind en beleid bij de VOC. De financiële en commerciële politiek van de bewindhebbers, 1672-1702* (Zutphen, 1989).

10 P. van Dam, *Beschrijvinge van de Oostindische Compagnie.* Rijks Geschiedkundige Publicatiën LXIII (Den Haag, 1927), 480 ev..

11 J.E. Elias, 'Het geslacht Pancras' in Moes, E.W. e.a., *Amsterdamsche Bijzonderheden*, deel III (Amsterdam z.j.), p140 ev..

12 Het is onbekend of ook Wester-Amstel met zijn voeten in het water heeft moeten staan.

13 F.S. Gaastra, *Bewind en beleid bij de VOC. De financiële en commerciële politiek van de bewindhebbers, 1672-1702* (Zutphen, 1989).

14 De Boer, *De Amstel*, 103.

15 Amsterdams Historisch Museum, Objectenlijst, inventarisatienummer SA408, april 2002.

16 Van Eeghen, Amstelodamum, 129.

17 Groesbeek , *Amstelveen*, 130.

18 Elias, 'Pancras', 133.

19 Hoge Raad van Adel (Den Haag), Archief Van der Dussen, inv. no 31, akte van voordracht.

20 Elias, 'Pancras', 135 ev.. Elias beschrijft de gelukkige afloop voor Pancras in 1662 van een rechtszaak die zijn neef Floris Elias zou ruïneren. Pancras en Elias waren beiden als geldschieters betrokken bij de Deens West-Indische Compagnie. Deze – enkel in naam – Deense maatschappij bevocht het monopolie van de West Indische Compagnie op zeer directe wijze: zij zette de inlandse bevolking van Guinea aan tot het verbranden van de bezittingen van de W.I.C. Mogelijkerwijs achtte Pancras een kostbare investering in een buitenplaats eindelijk opportuun nu de rechtszaak met een voor hem gunstig resultaat was afgesloten.

21 J. van Geest e.a., *Verloren Uitzicht: Bloei en teloorgang van het Wijkermeer* (Amsterdam 2002),122. Hier is een korte beschrijving opgenomen van de buitenplaats Schoonoord bij Velsen. Mogelijkerwijs gaat het hier om de voormalige buitenplaats van Pancras.

22 De originele kaart bevindt zich in Bibliotheek Rijksunversiteit Leiden, Collectie Bodel Nijenhuis, nr 25/87. De oorsprong van deze kaart is onbekend. Aan de hand van het watermerk is door de archivaris vastgesteld dat het papier rond 1670 gemaakt moet zijn. Het is derhalve aannemelijk dat de kaart tussen 1670 en 1680 is vervaardigd.

23 De naam van deze waterplas heeft geen relatie met de familie Pancras. Het meertje is in de 19e eeuw verdwenen bij het afgraven van het omringende landschap voor veenwinning.
24 Uitgevoerd door diverse leden van de familie Movig-Lissone, en de stichting Vrienden van Wester Amstel.
25 F.Lugt, *Wandelingen met Rembrandt in en om Amsterdam* (Amsterdam, 1915), 111 ev..
26 P. van den Berge, *Keuren en Ordonnantien ter Nieuwer-Amstel. T'zedert den jaare 1599* (Amsterdam 1727).
27 A. Rademaker, *Hollands Arcadia of de vermaarde rivier den Amstel* (Amsterdam, 1730), prent nr. 55.
28 W.J. Tent, *De buitenplaatsen van de Amsterdamse kooplieden in de zeventiende en achttiende eeuw, hun ontstaan en situering* (afstudeerscriptie LR07203 Vrije Universiteit, Geografisch Instituut 1972).
29 S. de Jong, *17de- eeuwse landelijke bouwkunde in Amstelland : een analyse van een aantal bouwbestekken, afrekeningen en contracten van agrarische gebouwen* (Arnhem, Stichting Historisch Boerderij-Onderzoek, 1988).
30 Archief Stichting J.Ph.J.F. Lissone, restauratie Wester-Amstel 1982-1990.
31 Het houten achterhuis is in 1989 geheel gesloopt en in dezelfde stijl weer opgebouwd. Gegeven de beperkte levensduur van houten woningen is het onwaarschijnlijk dat dit achterhuis de originele woning was van 300 jaar geleden.
32 Vandaar de term 'kaalslag'.
33 P.M.A. Eichhotz, De Herengracht Index 1629 – 1973, University of Limburg, Maastricht and University of Amsterdam, Amsterdam, Augustus 1996.
34 J. Reithmeier – Voogt, ´De keuken van Wester-Amstel´, werkstuk materiële cultuur onder begeleiding van Prof. Dr. C.W. Fock, Universiteit van Leiden, 2005.
35 Notitie der openbare verkooping van o.a. de Buitenplaats Wester-Amstel op maandag 22 october 1900 te amsterdam ten overstaan van den notaris mr. A.J.C. Jongejan.
36 *Algemeen Handelsblad*, 31 maart 1852.
37 Onder andere *Het Nieuws van den Dag*, 11/8 en 16/8 1886 en 9/5/1887
38 *Het Nieuws van den Dag*, December 1887.
39 *Het Nieuws van den Dag*, 18 januari 1888.
40 *Het Nieuws van den Dag*, 10 maart 1888.
41 *De Standaard*, 24 februari 1890.
42 *Het Nieuws van den Dag*, 10 augustus 1894.
43 Bron: persoonsregister, Gemeente-archief Amsterdam.
44 Bron: tentoonstellingscatalogus Ornithophilia 1895.
45 H. Van Dikken, kleindochter Hanny van Gelder, email-correspondentie 2007.
46 De aanwezigheid van een Turkse tent blijkt uit een advertentie van Frederik Kaal uit 1776
47 Dr. R. van Luttervelt, *De buitenplaatsen aan de Vecht* (De Bilt, 1943), 83 ev..
48 Van Geest., *Verloren Uitzicht*.
49 J. Stöver (red.), *Kastelen en Buitenplaatsen in Zuid-Holland* (Zutphen, 2000), passim; H. Tromp en Henry-Buitenhuis, T. (red.), *Historische buitenplaatsen in Particulier Bezit* (Utrecht, 1991), passim.